

Γεωγραφίες

Αρ. 31 (2018)

Γεωγραφίες, Τεύχος 31, 2018

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

-

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΤΙΚΕΣ

Λήδας Παπαστεφανάκη, *Η Φλέβα της Γης: Τα μεταλλεία της Ελλάδας, 19ος-20ός αιώνας*, εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2017.

Ευάγγελος Χεκίμογλου

Θα σχολιάσω συνοπτικά το βιβλίο *Η Φλέβα της Γης* ως μία επιτυχή προσπάθεια της κυρίας Παπαστεφανάκη για την «χαρτογράφηση του συνόλου ενός κλάδου», στόχο που προσδιορίζει αυτολεξεί η ίδια η συγγραφέας.

Πρέπει να διευκρινίσω ότι δεν υπάρχει ένας στρωμένος και εύκολος δρόμος για να ιστοριογραφηθεί ένας κλάδος. Γι' αυτό και θα πρέπει εν ολίγοις να τονιστεί ο συγκεκριμένος στόχος της κας Παπαστεφανάκη.

Σε ό,τι αφορά το αντικείμενο του βιβλίου, ο στόχος της συνολικής χαρτογράφησης τίθεται σε αντιδιαστολή και καθ' υπέρβαση προς άλλους ειδικότερους, όπως είναι η τοπική ιστορία, η ιστορία των εργασιακών σχέσεων, η ιστορία των επιχειρήσεων, η ιστορία των προϊόντων, η εξέλιξη των σχέσεων παραγωγής και εποπτείας κ.ο.κ. Σε ό,τι αφορά τη μέθοδο, ο στόχος της «χαρτογράφησης ενός κλάδου» τίθεται σε αντιδιαστολή προς την περιγραφική παράθεση πληροφοριών· συνεπάγεται την ανάπτυξη του υλικού σε βασικές ενότητες, τις οποίες βέβαια επιλέγει με ευθύνη του ο ερευνητής, όπως επιλέγει και το βάθος της ανάλυσης κάθε θέματος, διότι βέβαια κανένα βιβλίο δεν μπορεί να περιλαμβάνει όλα τα ευρήματα της έρευνας που προηγήθηκε της συγγραφής του.

Για να στηρίζει τις επιλογές αυτές η κα Παπαστεφανάκη προτάσσει την ανά-

γνωση κάθε είδησης που προσκομίζει με τους όρους της εποχής της, δηλαδή μέσα στο ιστορικό πλαίσιο τους, το οποίο προσλαμβάνεται σε συνάρτηση με μια σειρά παραμέτρων: το διεθνή καταμερισμό εργασίας, το ρόλο του κράτους στη ρύθμιση της αγοράς και των εργασιακών σχέσεων, την ανάπτυξη της τεχνολογίας και την οργάνωση της παραγωγής. Τα δεδομένα αυτά μεταλλάσσονται χρονικά και ποικίλουν γεωγραφικά και η μεταλλαγή τους και η ποικιλία τους διαμορφώνουν –σε γενικές γραμμές– την ιστορία του κλάδου.

Βασική κατεύθυνση του βιβλίου είναι ότι η εξόρυξη στον ελληνικό χώρο εξετάζεται ως ένας τομέας παραγωγής με σαφή κεφαλαιοκρατικό χαρακτήρα: δηλαδή ως τομέας παραγωγής για την επιτυχή λειτουργία του οποίου σημασία δεν έχει τόσο η πρώτη ύλη, όσο το μέγεθος του απαιτούμενου για την εξόρυξη κεφαλαίου και η εκτεταμένη χρήση μισθωτής εργασίας· επίσης, η εξόρυξη εξετάζεται ως τομέας παραγωγής εξαρτημένος από μακροοικονομικές παραμέτρους, στο βαθμό που είναι ιδιαίτερα ευαίσθητος στις επιδράσεις της διεθνούς αγοράς αλλά και του ισοζυγίου πληρωμών της παραγωγού χώρας. Ειδικότερα, το απαιτούμενο μεγάλο μέγεθος του κεφαλαίου διαδραματίζει καθοριστικό χαρακτήρα. Γι' αυτό και ο αναγνώστης θα συναντήσει ανάμεσα στις πιο μακρόβιες

εξορυκτικές επιχειρήσεις τους μεγάλους κεφαλαιούχους που διακρίθηκαν και σε άλλους τομείς της ελληνικής οικονομίας. Ωστόσο, η συγγραφέας δεν υπαισέρχεται στον τομέα της επιχειρηματικής προσωπογραφίας ούτε και στον πειρασμό να δει τον κλάδο κυρίως από την πλευρά των επιχειρηματιών.

Με βάση αυτά τα δεδομένα, το βιβλίο δεν υπαισέρχεται στις προκαπιταλιστικές μορφές εξορυκτικών δραστηριοτήτων, όπως επί παραδείγματι τα μαντεμοχώρια της Χαλκιδικής και τα λιθορυχεία της Θεσσαλονίκης, αφού τέτοιες μορφές δεν χωρούν στο πλαίσιο εξέτασης του κλάδου. Συνεπώς δεν τίθενται τα συνήθη –όχι πάντοτε χρήσιμα ερωτήματα– για το βαθμό και την ταχύτητα μετάβασης από τον προκαπιταλιστικό στον καπιταλιστικό χαρακτήρα της παραγωγής.

Στο σημείο αυτό αξίζει να τονιστεί το συμπέρασμα της συγγραφέως ότι στην έρευνά της συνάντησε στις εξορυκτικές επιχειρήσεις ένα «υπό διαμόρφωση προλεταριάτο» που εργαζόταν σε σταθερή και μόνιμη βάση, κατά οικογενειακή διαδοχή και με γεωγραφική κινητικότητα από μεταλλείο σε μεταλλείο. Πρόκειται για μία κοινωνική ομάδα που προσεγγίζεται σε αντιδιαστολή προς τον κανόνα του εν δυνάμει και μη ολοκληρωμένου προλεταριάτου, το οποίο παραμένει συνδεδεμένο με τον αγροτικό τομέα και το οποίο, –αφού χρησιμοποιούμε έναν όρο του μαρξιστικού corpus–, δεν έχει χάσει τα μέσα της φυσικής αναπαραγωγής του και συνεπώς δεν είναι αποκλειστικά εξαρτημένο από τη μισθωτή εργασία. Ο εντοπισμός του «υπό διαμόρφωση προλεταριάτου» –που στηρίζεται σε βαθειά ανάλυση των δεδομένων εκ μέρους της συγγραφέως– είναι σημαντική, αφού αυτή η έκφραση του «οιονεί-προλεταριάτου» αποτέλεσε μέχρι πρόσφατα κυ-

ρίαρχη μορφή εργατικής δύναμης στην Ελλάδα.

Η συγκρότηση μιας μεταλλευτικής εργατικής τάξης αναπόφευκτα συνδέεται με συνδικαλιστικές δραστηριότητες και εδώ θα πρέπει να τονιστεί η ψύχραιμη ανασκόπηση και κριτική επανεξέταση που επιχειρεί η συγγραφέας στην ανάπτυξη συνδικαλιστικής δραστηριότητας στον συγκεκριμένο κλάδο, με χαρακτηριστικό παράδειγμα τα γεγονότα της Σερίφου του 1916.

Ο κατάλογος των εξορυκτικών επιχειρήσεων αναδεικνύει τη διασπορά τους στον ελληνικό χώρο, ένα στοιχείο πολύ ενδιαφέρον σε ένα κράτος με υψηλό βαθμό γεωγραφικής συγκέντρωσης των μεγάλων εταιριών. Ο περιφερειακός χαρακτήρας των εξορυκτικών εκμεταλλεύσεων θέτει το ζήτημα της επίδρασής τους στις τοπικές οικονομίες και στη διαμόρφωση των ειδοποιών διατοπικών διαφορών. Αν και αυτό το σημείο ενδιαφέρει κυρίως τις τοπικές ιστοριογραφίες, η γενική πρόσληψη των επιπτώσεων που έχουν οι μεταλλευτικές δραστηριότητες σε ένα συγκεκριμένο τόπο προσέλκυε και εξακολουθεί να προσελκύει τόσο την έρευνα όσο και τις τοπικές κοινωνίες και την πολιτική ζωή.

Προκλήσεις προς την τοπική ιστοριογραφία περιέχει και άλλες το βιβλίο. Για να αναφερθούμε στο χώρο της Κεντρικής Μακεδονίας έχουμε την άμειξη στα μεταλλεία προσώπων οικειών στη σύγχρονη ιστορία της Θεσσαλονίκης, όχι όμως σε ό,τι αφορά το συγκεκριμένο κλάδο, όπως ο τραπεζίτης Σαούλ Αμάρ και ο πολιτευτής και επιχειρηματίας Σαμουήλ Καρασόσο, και βέβαια οι εταιρείες της ευρείας οικογένειας Αλλατίνι.

Εξαιρετικά ενδιαφέρουσα από την σκοπιά της κλαδικής προσέγγισης είναι η εικόνα των εταιρικών μεταβολών στον τομέα της εξόρυξης στη μακρά πε-

ρίοδο κατά την οποία εξετάζονται: Η πληθώρα των εταιρικών σχημάτων, πολλά από τα οποία δεν κατέληξαν σε πραγματική εξορυκτική δραστηριότητα, σε συσχέτιση με το ρόλο του κράτους ως διαχειριστή του προνομίου μετάλλευσης, καθώς και οι μεγάλες διακυμάνσεις της παραγωγής, σε συσχέτιση με τη διεθνή αγορά αλλά και τις εσωτερικές εγγενείς αδυναμίες. Στον πυρήνα των γνώσεων των οποίων μπορεί να μεθέξει ο ενδιαφερόμενος είναι ειδικότερα η εξέλιξη της παραγωγής τριών βασικών εξορυκτικών προϊόντων, όπως ο λιγνίτης, το σιδηρομετάλλευμα και ο λευκόλιθος.

Ιδιαιτερότητα του βιβλίου αποτελεί η εκτενής αναφορά σε μια επαγγελματική κατηγορία που αποτελεί τόσο τμήμα των εργοδοτών όσο και των ανώτατων στελεχών, δηλαδή των ειδικών μηχανικών, των μεταλλειολόγων. Ο σχηματισμός του σώματος των μηχανικών των εξορυκτικών επιχειρήσεων προσεγγίζεται αυτοτελώς και μόνον σε πραγματολογικό επίπεδο συνδέεται με τη θέση τους στην παραγωγή, ως ιδιοκτητών ή διευθυντών, χωρίς βέβαια να παραλείπει την αναφορά σε γαμήλιες στρατηγικές, με παράδειγμα τον Κλεάνθη Ζάννο.

Τέλος, από την οπτική του τι μπορεί να παράσχει η «χαρτογράφηση» ενός κλάδου σε συγγενή επιστημονικά ενδιαφέροντα, θα πρέπει να τονιστεί η διαχρονική εξέλιξη της έννοιας του επαγγελματικού κινδύνου στις εξορύξεις, στον πιο επικίνδυνο ίσως επαγγελματικό κλάδο, καθώς και η οργάνωση ασφαλιστικών φορέων, μια προσέγγιση με ιδιαίτερη σημασία τόσο για την ομαλή λειτουργία των επιχειρήσεων όσο και για τη μελέτη των ασφαλιστικών οργανισμών στην Ελλάδα, μια συζήτηση αν και με εξελισσόμενους όρους παραμένει επίκαιρη.